

ОСНОВНІ ПІДХОДИ ДО РОЗУМІННЯ СУТНОСТІ МЕХАНІЗМУ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Розглядаються загальнотеоретичні підходи до розуміння сутності механізму правового регулювання в аспекті його динамічних характеристик. Пропонується авторське визначення даного явища, що розширює юридичний інструментарій сучасної теоретико-правової науки.

Ключові слова: механізм правового регулювання, правові засоби, впорядкування суспільних відносин, вплив на поведінку.

Рассматриваются общетеоретические подходы к пониманию сущности механизма правового регулирования в аспекте его динамических характеристик. Предлагается авторское определение данного явления, расширяющее юридический инструментарий современной теоретико-правовой науки.

Ключевые слова: механизм правового регулирования, правовые средства, упорядочение общественных отношений, влияние на поведение.

This article discusses general theoretical approaches to understanding the mechanism of legal regulation in terms of its dynamic characteristics. By conducting a comprehensive study of the mechanism of legal regulation of copyright and proposes the definition of the phenomenon that expands the legal tools of modern teoretical legal science.

Key words: mechanism of legal regulation, legal means of organizing social relations, the impact on behavior.

Теоретична юридична наука приділяє особливу увагу уніфікованим аспектам визначення структурно-функціональних особливостей процесу правового регулювання у вигляді дослідження його окремих складових частин, які у своїй сукупності формують його механізм. Будь-які процеси правового регулювання неможливо уявити без сукупності спеціальних засобів за допомогою яких здійснюється дана діяльність, без спеціального апарату та рушійної сили даного виду регламентації суспільних відносин у межах якої вона здійснюється – без механізму правового регулювання. При цьому необхідно враховувати, що механізм правового регулювання не може існувати відокремлено від інших складових загального процесу правового регулювання і повинен розглядатися поряд із цілями, метою, засобами, предметом, методами та результатами даного явища. Однак саме механізм правового регулювання дає змогу визначити реальну динаміку впливу права на впорядкування суспільних відносин. При цьому механізм правового регулювання залишається однією із найнеодназнічніших загальнотеоретичних правових категорій, яка потребує подальшого розроблення.

Дослідженню правового регулювання та механізму правового регулювання завжди приділялася неабияка увага теоретиків. Основоположне значення для розробки даної проблематики мають праці А. Абрамової, С. Алексєєва, Г. Борисова, Ю. Ведернікова, І. Григор'євої, М. Кельмана, А. Колодія, С. Комарова, В. Копейчикова, М. Кравчука, О. Мурашина, О. Скакун, В. Сухоноса, П. Рабіновича, В. Ткаченка, В. Шабаліна та ін.

Категорія «механізм правового регулювання» розробляється у вітчизняній юридичній науці понад півстоліття, однак до теперішнього часу багато питань, пов'язаних із нею, залишаються дискусійними. Нині необхідність аналізу теоре-

тичних конструкцій, що відбивають такий складний соціально-юридичний феномен як механізм правового регулювання диктує, у свою чергу, необхідність відбору і впорядкування пізнавальних засобів, визначення таких алгоритмів їх використання, при яких можна отримати максимальний науково-теоретичний результат.

З'ясовуючи сутність механізму правового регулювання, слід зазначити, що дана проблема не є новою, вона розглядалася багатьма вченими, проте вимагає глибшої розробки і продовжує залишатися актуальною і донині. Слід зазначити, що сама категорія «механізм правового регулювання» виникла в рамках загальної теорії права для відображення руху, функціонування правової форми. Це пов'язано з тим, що традиційно механізм правового регулювання розглядається у статичному, «застиглому» стані. У юридичній літературі акцент зроблений на самостійний, відособлений, послідовний розгляд структурних складових механізму правового регулювання, що дає змогу детально проаналізувати його на кожній окремій стадії. Але такий підхід не дає можливості показати механізм правового регулювання єдиною функціонуючою системою у взаємозв'язку і взаємодії елементів. Необхідно враховувати, що механізм правового регулювання не може існувати відокремлено від інших складових загального процесу правового регулювання і повинен розглядатись поряд із цілями, метою, засобами, предметом, методами та результатами даного явища¹.

Дослідження механізму правового регулювання як комплексного динамічного явища ускладнено існуванням великої кількості підходів до з'ясування його змісту та сутності, що створює перешкоди для формування узагальнених уявлень про цю складну юридичну категорію. Донині існують складнощі у формуванні єдиного розуміння самого поняття механізму правового регулювання. Це пов'язано з різними підходами до трактування механізму правового регулювання, що висловлюються вченими-правознавцями. На думку С.А. Комарова, така пильна увага до «цієї проблеми пояснюється тим, що у зв'язку з необхідністю підвищення організуючої, творчої ролі права в житті суспільства важливо з'ясувати різні шляхи його дії на суспільні відносини, на свідомість і поведінку людей, розглянути співвідношення дії і регулювання, з'ясувати особливість, специфіку елементів механізму правового регулювання»².

Зокрема, С.С. Алексєєв, наголошуючи на підвищеному значенні цього терміна, зазначає, що «поняття механізму правового регулювання дає змогу зібрати та систематизувати засоби правового впливу на суспільні відносини, визначити місце й роль того чи іншого юридичного засобу в правовому житті суспільства»³. Він вважає, що під механізмом правового регулювання слід розуміти взятю в єдності всю сукупність юридичних засобів, за допомогою яких забезпечується дія права на суспільні відносини⁴. Подібні визначення механізму правового регулювання даються й іншими теоретиками права.

М.С. Кельман та О.Г. Мурашин, які визначають, що механізм правового регулювання – єдина система правових засобів, за допомогою яких здійснюється результативне правове впорядкування суспільних відносин і подолання завад, які стоять на шляху задоволення інтересів суб'єктів права⁵. В цілому схожі визначення дають й інші сучасні теоретики права, зокрема, В.Д. Ткаченко та Є.Б. Ручкін зазначають, що механізм правового регулювання може бути визначений як система послідовно організованих юридичних засобів (явищ), за допомогою яких досягаються цілі правового регулювання⁶. М.В. Кравчук наголошує, що механізм правового регулювання – це система різноманітних юридичних засобів, за допо-

могою яких здійснюється правове регулювання, тобто владний вплив на суспільні відносини⁷. В.В. Сухонос зазначає, що механізм правового регулювання – це система організованих найпоєднанішим способом правових засобів, за допомогою яких здійснюється правове регулювання⁸. П.М. Рабінович визначає механізм правового регулювання як систему всіх державно-правових (юридичних) засобів, за допомогою яких держава здійснює владний вплив на суспільні відносини⁹. А.М. Колодій та В.В. Копейчиков зазначають, що сукупність правових засобів, за допомогою яких поведінка суб'єктів суспільних відносин приводиться у відповідність до приписів, що містяться у нормах права, називається механізмом правового регулювання суспільних відносин¹⁰. О.Ф. Скакун це поняття доповнює та під механізмом правового регулювання пропонує розуміти «взяту в єдності систему правових засобів, способів і форм, за допомогою яких нормативність права переводиться в упорядкованість суспільних відносин, задовольняються інтереси суб'єктів права, встановлюється й забезпечується правопорядок¹¹».

Існують і дещо відмінні визначення механізму правового регулювання. Так, Г.О. Борисов зазначає, що механізм правового регулювання визначають як систему взаємодіючих правових засобів і способів перекладу нормативності права в режим упорядкованості суспільних відносин¹².

В.А. Шабалін пропонує розглядати механізм правового регулювання у вигляді «переважно державної діяльності по впорядкуванню складної і динамічної сукупності соціалістичних суспільних відносин по приведенню їх у відповідність з об'єктивними законами розвитку»¹³.

Досить цікаве розуміння механізму правового регулювання пропонує І.В. Григор'єва. Вона визначає, що механізм правового регулювання – це система різних за своєю природою і функціями юридичних засобів, що дають змогу досягати його цілей. Це вже формальна ознака, що свідчить про те, що названий механізм є комплексом правових елементів, з одного боку, різних за своєю природою і функцій, а з другого – все ж взаємопов'язаних загальною метою в єдину систему. Механізм правового регулювання показує, як працює та чи інша ланка при досягненні його цілей, дає змогу виділити основні, ключові, опорні юридичні інструменти, які займають певне ієрархічне положення серед всіх інших. Механізм правового регулювання – організаційний вплив правових засобів, що дозволяє тією чи іншою мірою досягати поставлених цілей, тобто результативності, ефективності. Як і будь-який інший управлінський процес правове регулювання прагне до оптимізації, до дієвості правової форми, найбільшою мірою створює режим сприяння для розвитку корисних суспільних відносин.

Таким чином, механізм правового регулювання – це система юридичних засобів, організованих найпоєднанішим чином з метою упорядкування суспільних відносин, сприяння задоволенню інтересів суб'єктів права¹⁴.

У цілому всі запропоновані визначення механізму правового регулювання є подібними та у своїй сукупності пропонують розглядати механізм правового регулювання в аспекті дії системи засобів правового регулювання на суспільні відносини, вони є системними за своєю сутністю, що є позитивною ознакою розуміння даного явища в зв'язку з тим, що існує можливість розглядати механізм правового регулювання через впорядковану певним чином сукупність взаємозв'язаних елементів, що становлять деяке цілісне утворення, яке має істотні властивості, що відрізняють його від інших явищ. Позитивним є звернення у приведених визначеннях уваги на ознаку результативності механізму право-

вого регулювання і мети його функціонування. Це дає змогу зрозуміти значущість цієї категорії, виявити її роль в усуненні можливих перешкод, звернути увагу на організаційний, впорядковувачий характер елементів механізму правового регулювання, розглядаючи його як певну схему реалізації суб'єктивних прав учасників правовідносин.

Однак запропоновані визначення поряд з суттєвими перевагами мають і низку недоліків. Зокрема, запропоновані дефініції фактично не розмежовують поняття «механізм правового регулювання» та «структура механізму правового регулювання» в зв'язку з вказівкою на розуміння даної категорії через призму сукупності правових засобів, що ускладнює з'ясування динамічної складової механізму правового регулювання, що є основоположним для визначення дієвості впорядкування суспільних відносин. Також слід звернути увагу на недостатню висвітленість функціональної складової механізму правового регулювання за відсутності прямої вказівки на спосіб та межі дії визначених засобів, що діють на суспільні відносини. Це не дає змоги виявити функціональні прояви механізму правового регулювання, що перебуває в стані безперервного руху. Ці проблемні моменти не дають можливості дослідити аспекти дієвості механізму правового регулювання та визначити сукупність залежностей, що на неї впливають. Таким чином, отождолення механізму правового регулювання з системою правових засобів не дає змоги відобразити всю суть механізму правового регулювання в тому сенсі, що не дає можливості представити механізм як функціонуючу систему, звернутися до процедурного характеру його процесу.

У межах нашого дослідження поняття механізму правового регулювання необхідно розглядати передусім через діяльність, крізь призму його динаміки, а не статично. Тільки такий комплексний підхід до досліджуваного явища дозволить показати правову дійсність не у вигляді застиглих конструкцій, а в процесі функціонування і розвитку.

Тому необхідно погодитися з Ю.А. Ведерніковим та В.С. Грекулом, які розкривають поняття механізму правового регулювання через наступні основні ознаки:

- є складовою механізму соціального регулювання;
- об'єднує всі явища правової дійсності (засоби, способи, форми);
- є взаємопов'язаною та взаємодіючою системою;
- є динамічною частиною правової системи суспільства, призначений для введення в дію необхідних елементів правової системи; результатом його дії є встановлення правопорядку в суспільстві¹⁵. Дане розуміння механізму правового регулювання дає змогу розглядати дану категорію як динамічну складову загального процесу правового регулювання, що найповніше розкриває його сутність та призначення.

Крім того, слід пам'ятати, що механізм правового регулювання – це така сукупність юридичних інструментів, яка завжди націлена на сприяння задоволенню конкретних інтересів суб'єктів.

Слід зазначити, що в усіх позиціях науковців з питання визначення сутності категорії «механізм правового регулювання» присутній певний загальний початок, який легко визначається. Основна наукова та пізнавальна цінність його безперечна, і полягає вона в одностайному визнанні усіма авторами єдності функціонування елементів правового механізму, системного характеру комплексу правових засобів, об'єднаних в одне ціле.

Однак, незважаючи на безумовну важливість дослідження механізму правового регулювання, в сучасній вітчизняній теоретико-правовій науці не створено єдиної логічно несуперечливої теоретичної конструкції механізму правового регулювання, що пояснюється її теоретичністю та доктринальністю, тим самим утворюється розмаїття підходів до трактування поняття механізму правового регулювання. Це свідчить про складність і багатоаспектність цього явища та породжує продовження наукових досліджень даної проблематики.

Тому під механізмом правового регулювання слід розуміти визначену сукупність правових засобів, що динамічно функціонують і взаємодіють з метою впорядкування суспільних відносин і здійснюють цілеспрямований результативний вплив на поведінку суб'єктів правовідносин.

Обґрунтування можливості використання даного визначення пояснюється врахуванням усіх основних ознак механізму правового регулювання, що висловлюються в науковій та навчальній літературі. Зокрема, цінність даного визначення полягає у наступних аспектах:

- визначення механізму правового регулювання через сукупність певних правових засобів не підлягає сумнівам, що підтверджується поглядами майже всіх теоретиків права, але вказівка на чітку визначеність цієї сукупності дозволяє реальніше осягнути внутрішні складові явища та конкретизувати кількісний склад елементів, що беруть участь у процесі впорядкування суспільних відносин;

- формулювання визначення механізму правового регулювання через ознаки динамічності функціонування та взаємодії взятої за основу сукупності правових засобів вказує на прикладну цінність даної категорії та реальну здатність її використання для впорядкування конкретних суспільних відносин, і дає змогу зробити висновок про існування між окремими елементами механізму правового регулювання, обумовлених його призначенням взаємовпливів одне на одного в процесі вирішення конкретних завдань його використання;

- вказівка на мету існування даної юридичної конструкції – впорядкування суспільних відносин, конкретизує підстави її використання, тобто визначає межі у яких вона застосовується, закладаючи фундаментальні основи її дослідження;

- ознака визначення цілей і мети функціонування та обов'язковість передбачення результату, що повинен бути досягнутий у процесі використання всього комплексу правових засобів, що формують дану юридичну конструкцію, дають змогу відстежувати кількісно-якісні зміни на різних стадіях існування даного явища в процесі практичної реалізації та моделювання на конкретні суспільні відносини, а також вносить необхідні корективи в разі відхилення від передбачуваних наслідків, одночасно визначаючи найдієвіші моделі його функціонування;

- наголошення на підпорядкуванні та визначеності поведінки суб'єктів, на яких поширюється дія механізму правового регулювання, внаслідок їх участі в тих правовідносинах, з метою впорядкування яких функціонує механізм правового регулювання, підкреслює практичну цінність даного поняття для забезпечення дієвості розвитку суспільних відносин і зміцнення правового статусу особи.

Таким чином, запропоноване визначення механізму правового регулювання акумулює основні досягнення сучасної теоретико-правової думки та дає змогу розширити категоріальний інструментарій сучасної правової науки. Проведене дослідження змісту та сутності механізму правового регулювання дозволяє визначити необхідний набір оптимальних юридичних засобів і способів, а також правових механізмів, необхідних для підвищення дієвості правотворчої та право-

застосовчої діяльності для ефективнішого вирішення конкретних завдань і досягнення основної мети правового регулювання, що полягає у забезпеченні еволюційного розвитку суспільства та задоволенні потреб та інтересів кожного його члена.

1. *Абрамова А.А.* Эффективность механизма правового регулирования: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. – Красноярск, 2006. – С. 14. 2. *Комаров С.А.* Общая теория государства и права: Курс лекций. – Саранск, 1994. – С. 281. 3. *Теория государства и права: Учебник для юрид. вузов и фак-ов / Под ред. С.С. Алексеева.* – М.: БЕК, 1998. – С. 229. 4. *Алексеев С.С.* Механизм правового регулирования в социалистическом государстве. – М.: Юрид.лит., 1966. – С. 30. 5. *Кельман М.С./ Мурашин О.Г.* Загальна теорія держави і права: Підручник. – К.: Кондор, 2006. – С. 372. 6. *Загальна теорія держави і права: Підручник / Ред. М.В. Цвік, В.Д. Ткаченко, О.В. Петришин.* – Х.: Право, 2002. – С. 413. 7. *Кравчук М.В.* Теорія держави і права. Проблеми теорії держави і права: Навч. пос. – Тернопіль: Карт-бланш, 2002. – С. 197. 8. *Сухонос В.В.* Теорія держави і права: Навч. пос. – Суми: ВТД «Університетська книга», 2005. – С. 526. 9. *Рабінович П.М.* Основи загальної теорії права та держави : Навч. пос. – Х.: Консум, 2002. – С. 136. 10. *Теорія держави і права: Навч. пос. / А. М. Колодій, В. В. Копейчиков, Є. Л. Лисенков та ін.; За заг. ред. С. Л. Лисенкова, В. В., Копейчикова.* – К.: Юрінком Інтер, 2002. – С. 261. 11. *Скакун О.Ф.* Теорія держави і права: Підручник: пер. з рос. – Х.: Консум, 2001. – С. 271. 12. *Борисов Г.А.* Теория государства и права: Учебник. – Белгород: Изд-во БелГУ, 2007. – С. 235. 13. *Шабалин В.Л.* Системный анализ механизма правового регулирования // Советское государство и право. – 1969. – № 10. – С. 123. 14. *Григорьева И.В.* Теория государства и права: Уч. пос. – Тамбов: Изд-во Тамб. гос. техн. ун-та, 2009. – С. 241-242. 15. *Ведерников Ю.А., Грекул В.С.* Теорія держави та права: Навч. посіб. – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – С. 91.